

MÜASİR KİTABXANA- İNFORMASIYA MÜƏSSİSƏLƏRİNİN
SOSIAL FUNKSIYALARI

KAZİMİ PƏRVİZ

*BDU, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.**pkazimi@mail.ru*

Kitabxananın ictimai fenomen kimi meydana gəlməsi kitabxanaların yaranmasının obyektiv şərtləri kimi izah olunur. Məlumatın toplanması və saxlanması ehtiyacı, sənədlərin saxlanması üçün xüsusi qurğuların yaradılması, kitabxanaçı peşəsinin meydana gəlməsi, kitabxana oxucusunun (istifadəçisinin) meydana gəlməsi kitabxana fəaliyyətinin başlanğıcı və vəzifələri olaraq müəyyənləşdi. Kitabxananın sosial rolu, sosial məqsədi kimi kitabxanaların insan cəmiyyətində sosial rolu ilə müəyyənləşir. Müasir kitabxananın əsas vəzifələrinin təhlili və qiymətləndirilməsi göstərir ki, informasiya, təhsil, mədəniyyət və s. ünsürlərin inkişafı ilə kitabxanalar da cəmiyyətin inkişaf səviyyəsinin və maddi rifahının göstəricisi kimi ifadə olunur. Cəmiyyətin məlumatlandırılmasında kitabxananın rolu artdıqca Kitabxana gündəlik həyat forması və mədəniyyətin qorunması üçün bir şərt kimi özünü göstərir.

Açar sözlər: *Sosial funksiyalar, müasir kitabxanalar, informasiya müəssisəsi, texnoloji funksiyalar.*

Kitabxananın "əsas funksiyaları" anlayışına kimi Kumulyativ (Məcmu), utilitar, məlumatverici və digər ümumi kitabxana funksiyaları daxildir. Əsas funksiyaların təsnifat əlamətləri və kitabxananın zəruri funksiyaları konkret tarixi şəraitdə reallaşdırılmışdır, eləcə də onlar ətraf mühitdən xeyli asılıdır.

Sosioloji mənada, kitabxanalar müəyyən bir sosial qurumun daha yüksək səviyyəli bir sisteminin ehtiyacları ilə əlaqədar həyata keçirdiyi rolu ifadə edir. Buna görə də "funksiya" termini leksik formasından asılı olmayaraq kitabxanaşünaslıqda istifadə olunan məsələnin mahiyyətini müəyyənləşdirməkdir: beləki, kitabxanaların cəmiyyət üçün tam olaraq nə edir, cəmiyyətin üzərinə hansı vəzifələr düşür, kitabxanalar cəmiyyətin hansı vəzifələrini həll etməyə kömək edir.

Ənənəvi olaraq kitabxanaların 2 funksiyası müəyyənləşdirilir. Sosial və Texnoloji funksiyalar. Sosial funksiyalar təsir obyektinə görə kitabxananın daxili hədudlarından kənara çıxan xarici funksiyalardır ki, buna müasir cəmiyyətə birbaşa və ya dolaylı təsir göstərən funksiyalar kim də baxmaq olar.

Texnoloji funksiyalar - bunlar kitabxananın sosial funksiyalarını yerinə yetirmək, habelə kitabxananın fəaliyyətini lazımi qaydada və ya tələb olunan lazımi səviyyədə saxlamaq üçün əsas şərt kimi xidmət edən kitabxananın divarlarından kənara çıxmayan daxili fəaliyyətlərdir. Müasir Cəmiyyət tərəfindən kitabxanaların texnoloji funksiyaları hiss olunmaya bilər, eləcə də, onların

mövcudluğundan cəmiyyətin xəbəri olmaya da bilər. Lakin bunlar "kitabxana istehsalının" ümumiləşdirilmiş əksi və ifadəsidir.

Kitabxanaların sosial funksiyaları haqqında milli və dünya kitabxanaşünas alimlərinin fikirlərini ümumiləşdirərək aşağıdakıları: İdeya-tərbiyəvi (ideoloji), mədəni və maarif, məlumatlandırıcı (informativ), əyləndirici-hedonistik (hedone - zövq) funksiyalarını göstərmək olar.

Bir sıra kitabxanaşünas alimlər kitabxanalara aşağıdakı sosial funksiyaları aid edirlər: 1. Məlumatlandırma, 2. Mədəni, 3. İstirahət və ya bərpa edici (Recreatio - bərpa - lat.) funksiyalar. Yəni əmək prosesində sərf olunan insanın intellektual güclərinin bərpasına töhfə verən funksiya. Bu da kifayət qədər diqqəti cəlb edən yanaşmadır.

Rusiya Federasiyasının "Kitabxana haqqında" qanuna (1994) görə, kitabxana "tirajlanan sənədlərin mütəşəkkil fonduna sahib olan və fiziki və hüquqi şəxslərə müvəqqəti istifadəni təmin edən bir məlumat, mədəniyyət, təhsil müəssisəsidir". Buna görə də, Rusiya mütəxəssisləri kitabxanaların sosial sifariş kimi ən azı üç funksiyasının mövcud olduğunu hesab edir.

1998-ci ildə Azərbaycanda qəbul olunmuş kitabxana işi haqqında qanunda bu problem daha geniş və məzmunlu ifadə olunur. Qanunda deyilir: kitabxana – elm, informasiya, mədəniyyət, təhsil və tərbiyə müəssisəsi kimi çap əsərlərini və digər informasiya daşıyıcılarını toplayıb mühafizə edən, onların sistemli ictimai istifadəsini təşkil edən, cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına xidmət göstərən sosial instituttur.

Göründüyü kimi, bu qanunda kitabxanaların funksiyası ayrı-ayrı istiqamətlər kimi deyil, kompleks institut olaraq təqdim olunur.

İnformasiya (məlumatlandırma) funksiyası maddi və mənəvi istehsalın və çoxalmanın informasiya təminatı üçün fəaliyyət növlərinin məcmusudur.

Mədəni funksiya oxucuların sərbəst mənəvi inkişafına, daxili və dünya mədəniyyətinin dəyərləri ilə tanış olmağa, mədəni şərait yaratmasına yönəlmiş iş növlərindən ibarət olub, reproduktiv və məhsuldar fəaliyyətlərdir. Burada qeyd etmək vacibdir ki, kitabxanalar funksional məqsədlərindən kənara çıxan heç bir dəyər yaratmır.

Kitabxanaların əsas sosial missiyası, ümumiyyətlə mədəniyyət institutu kimi, hər bir konkret oxucunun mədəniyyətinə münasibətdə əvəzsiz dəstəkləyici, yəni informasiya təminatçısı rolunu oynaması ilə ifadə olunur.

Kitabxanalar - cəmiyyətin, dövlətin, millətin mədəniyyətinin tərcüməçisi və ifadəçisidir. Qlobal texniki və sosial-mədəni inqilab olaraq informasiyalaşdırma kitabxana ilə cəmiyyət arasındakı münasibətlərin mövcud stereotiplərinin dəyişdirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Yeni şəraitdə kitabxanalar, xüsusən də ictimai kitabxanalar, ən açıq kommunikativ ictimai quruluşlar olmaqla, təkə məlumatlandırma obyektinə kimi deyil, həm də bu prosesin aktiv subyektləri kimi nəzərə çarpan rol oynayırlar. Sosial funksiyalar müasir

Elektron avadanlıqlarla təchiz edilmiş və yeni kitabxana-informasiya texnologiyalarını mənimsəyən ictimai kitabxanalar geniş oxucu kütləsinin yeni informasiya rejiminə cəlb olunmasına şərait yaradır, onları intensiv, kommunikativ qarşılıqlı fəaliyyətə, informasiya mənbələrindən daha geniş istifadəyə, effektiv dövrüyyəyə əsaslanan yeni münasibətlər sisteminə daxil edir.

Müasir insan elmi biliklər və yeni fikirlər nəslə kimi səciyyələndirilir. Beləliklə, kitabxanalar cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri arasında "informasiya şüurunun" formalaşmasına fəal şəkildə təsir göstərir, yəni hər hansı bir fərdin həyatı üçün məlumatın vacibliyini, mütərəqqi inkişafda aparıcı rolunu informasiya cəmiyyətinin fərqli xüsusiyyətləri kimi tanıdır.

Kitabxanalar ictimaiyyətə açıq olan məlumatların toplanması, saxlanması, istehsalı, yayılması və istifadəsi proseslərində iştirak etməklə, onu sosial-iqtisadi inkişafın ikinci dərəcəli amilindən maddi istehsalın əsas bazasına, dəyərli sosial məhsula, milli mənbəyə çevirmək, inkişafının daha da sosial tərəqqidən asılı olmasına şərait yaradır. Bundan əlavə, milli informasiya mənbələrinin formalaşmasında və onlardan kütləvi istifadənin təmin edilməsində kitabxanaların rolu durmadan artır.

Nəhayət, bütün müasir informasiya və kitabxana xidmətlərinin sistemi əhalinin bütün təbəqələrinin - üst idarəetmə strukturlarından tutmuş maddi istehsalın aşağı sahələrinə və konkret bir şəxsə informativlik səviyyəsini yüksəltməyə yönəlmişdir. İctimaiyyətin məlumatlandırma səviyyəsi onun informasiya xarakteri daşımalarının əsas meyardır.

İctimai şüurda texnokratik paradigmanın üstünlüyü ilə səciyyələnən informasiya cəmiyyətində ictimai kitabxananın geniş mədəni və maarifləndirici funksiyaları olan bir humanitar qurum olaraq özünü reallaşdırması çox vacibdir. Müasir dövrdə ictimai əlaqələrin humanistləşdirilməsində, mənəvi dəyərlərin, mədəniyyətin qorunub saxlanmasında və ötürülməsində kütləvi kitabxanaların rolu çox böyükdür.

Davam edən sosial-iqtisadi dəyişikliklərin təsiri altında və yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə əlaqədar olaraq kitabxanalar ənənəvi sosial funksiyalarını, məqsədlərini, vəzifələrini və sosial əlamətlərini yenidən nəzərdən keçirməyə başlayır. Yeni sosial mühitdə istənilən kitabxananın əsas sosial funksiyası kimi – memorial funksiya, sənədli (mediada) məlumatların toplanması və saxlanması ilə əlaqədardır. Ən kiçik kütləvi kitabxana bəşəriyyətin kollektiv yaddaşının yerli qoruyucusu rolunu oynayır və bu da onun ümumi mədəniyyət prosesindəki rolunu müəyyənləşdirir.

Eyni zamanda, kitabxanalar yalnız mədəni irsin elementlərini saxlamır, həm də mədəniyyətin reallığında, yəni kollektiv yaddaşın insandan insana, nəsil-dən-nəslə ötürülməsində iştirak edir, bu da bir çox cəhətdən kitabxananı təhsil sahəsinə yaxınlaşdırır.

İnformasiya cəmiyyətində ictimai kitabxananın xatirə və əlaqələndirici funksiyaları bütövlükdə cəmiyyətin humanizasiyasına və onun mədəniyyətinin qorunmasına öz töhfəsini verdikləri üçün xüsusi sosial əhəmiyyət kəsb edir.

Bu funksiyalar, getdikcə daha çox elmi tədqiqat xarakteri qazanan kitabxanaların ölkəşünaslıq (bölgəşünaslıq) işində, təhsilə informasiya dəstəyi sisteminin formalaşmasında, mədəni və maarifləndirici tədbirlərdə fərdi və müxtəlif təhsil strukturlarının informasiya ehtiyaclarının diferensial şəkildə ödənilməsinə yönəldilmişdir.

İnformasiyalaşma kitabxanaların əsas sosial funksiyasının həyata keçirilməsində ciddi dəyişikliklər yaradır. Kitabxanaların təklif etdiyi informasiya xidmətləri və məhsulların çeşidi genişlənir. Kitabxana və ya biblioqrafik xidmətlər düzgün, yəni sənədlərin və ya biblioqrafik məlumatların verilməsi, orijinal mənbələri əvəz edə biləcək və istifadəçinin vaxtına qənaət edə bilən yeni məlumat ötürmə formaları ilə əvəz olunur.

Kitabxanalarda sosial, hüquqi, iqtisadi məsələlər, yerli idarəetmə, sahibkarlıq fəaliyyəti, mədəni həyat və diyarşünaslıq üzrə faktoqrafik məlumat bazaları formalaşdırılır. Məlumatların işlənməsinin analitik metodları mənimsənilir, sənədlərin mətnlərinin semantik fraqmentlərini (məlumat topluları, analitik toplular) qoruyub saxlayır, məlumat problemlərinin həllinə kompleks yanaşma həyata keçirir, bu zaman istehlakçı onu maraqlandıran mövzuda bütün zəruri məlumat və məsləhət xidmətləri alır. Eyni zamanda əvvəllər kitabxananın informasiya fəaliyyətinin əsas məhsulu olan biblioqrafik məlumatlar tədricən “daxili” istifadənin köməkçi vasitəsinə çevrilir.

Elektron texnologiyalar sayəsində kütləvi kitabxanalar istifadəçiyə xidmət edərkən öz məlumat bazalarından kənara çıxmaq imkanı əldə edir. Eyni zamanda, kitabxanalar getdikcə müxtəlif informasiya strukturlarının məhsul və xidmətlərindən geniş istifadəni təşkil edərək vasitəçi rolunu oynayır və mövcud mənbələrə yönəldirlər. Bu da öz növbəsində təkcə informasiya bazarını mükəmməl bilmək üçün deyil, həm də çatdırılan məhsulların, xidmətlərin keyfiyyətini qiymətləndirmək və düzgün seçim etmək ehtiyacını diktə edir.

Alınan və saxlanan məlumatların, habelə şəbəkə texnologiyaları vasitəsilə istifadəçiyə təqdim olunan məlumatların tərkibinə və məzmununa qiymətləndirici üsullarla yanaşma bu gün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İstifadəçi (User) məlumat xidmətinin bütün sisteminin keyfiyyət səviyyəsi ondan bilavasitə asılıdır: etibarlılığı, mötəbərliyi, operativliyi, tamlığı, rahatlığı və s.

Kütləvi kitabxanalar özlərini geniş bir məlumat sistemində naviqator (bələdçi) kimi tanıyırlar və bu da onları digər kommunikativ ictimai qurumlardan fərqləndirir. Beləliklə, bu gün ümum-açıq bir kitabxananın əsas məlumat funksiyası təkcə cəmiyyətin informasiya ehtiyatlarına əlçatarlıq təmin etməklə əlaqələndirilmir, həm də resurs qiymətləndirən və resurs yönümlü bir xüsusiyyət əldə edir.

İnformasiya qaynaqlarına istiqamətləndirmə - informasiya mənbələrinin qiymətləndirilməsi - informasiya mənbələrinə çıxış - bu, müasir şəraitdə kütləvi və xüsusi kitabxanaların informasiya funksiyasının həyata keçirilməsinin düsturudur. Əgər əvvəllər kitabxanalar onların xidmətlərindən istifadə etmək motivi olan insanların qruplarına yönəlmiş idisə, kitabxanaların marağı mövcud, ortaya çıxan tələbatı ödəməyə yönəldilmişsə, bu gün kitabxanalar yeni istifadəçiləri "açmaq" yolunu fəal idarə edir, idarə edilmir.

Müasir insanın mürəkkəb konfigurasiyalı məlumat ehtiyacları mövcuddur. Eyni zamanda, informasiya xidmətlərinin yeni bir paradiqması formalaşır. Ümumi oxucu üçün çox sayda oxşar xidmətin rədd edilməsi və müəyyən bir istifadəçi qrupları üçün kiçik bir həcmdə müxtəlif xidmətlərin inkişafı.

Bununla birlikdə, elektron rabitə dövründə ictimai kitabxana lazımi məlumatları əldə edən yeganə kanal deyil. Hər potensial istehlakçı kitabxanadan istifadənin faydalarını görə bilmir, xüsusən də kitabxanaya öz gözləri ilə baxdıqları üçün.

Kitabxana potensial istehlakçıların məlumat davranışlarını bilməklə inandırıcı şəkildə üstünlükləri göstərə bilər: məlumat aldıkları kanallar, keyfiyyət səviyyəsi, kommunikativ peşə əlaqələri, şəxsi axtarış motorlarının (alətlərin) mövcudluğu, informasiya ilə işləmə bacarığı, yəni informasiya mədəniyyətinin səviyyəsini xarakterizə edən hər şey - istifadəçilər, məlumat ehtiyaclarına istiqamətləri və dinamikası və s.

Bu gün ictimai bir kitabxananın marketinq araşdırmaları və prosedurları vasitəsilə daimi istifadəçi kimi görmək istədiyi fərdi sosial qrupların marketinq ehtiyaclarını və məlumat davranışlarını öyrənməsi üçün oxucu kütləsinin təhlili çox geniş öyrənilməyib. Buna baxmayaraq, kütləvi kitabxanalar hal-hazırda da cəmiyyətin informasiya dövrünə keçidində fəal iştirak etməklə yanaşı, həm də onun demokratik və humanist əsaslarını möhkəmləndirir və davamlı inkişafının təmin olunmasında mühüm amil olur.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxana və cəmiyyət*. Bakı, Azərnaşr, 2013, 360 s.
2. Artemyeva Elena Borisovna. *artem@spsl.nsc.ru*
3. Kazimi P.F. *İnformasiya mühəndisliyi*. Bakı, Mütərcim, 2018, 290 s.

**СОЦИАЛЬНЫЕ ФУНКЦИИ
СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ УЧИРЕЖДЕНИИ
(БИБЛИОТЕК)**

КАЗИМИ П.Ф.

РЕЗЮМЕ

Возникновение библиотеки как общественного явления объективные предпосылки возникновения библиотек. Необходимость накопления и хранения информации, строительство специальных сооружений для хранения документов, возникновение библиотечной профессии, появление читателя (пользователя) библиотеки является началом функционирования библиотек и ее задачи. Трансформация роли библиотек по мере развития человеческого общества требует анализа и оценки основных задач современной библиотеки: информационной, образовательной, культурной и др. Библиотека как показатель уровня развития и материального благосостояния общества определяет роль библиотеки в информатизации общества.

Ключевые слова: социальные особенности, современные библиотеки, информационное предприятие, социальные и технологические функции.

**SOCIAL FUNCTIONS
MODERN INFORMATION INSTITUTIONS (LIBRARIES)**

KAZIMI P.F.

SUMMARY

The emergence of the library as a social phenomenon Objective prerequisites for the emergence of libraries. The need for the accumulation and storage of information. Construction of special facilities for document storage. The emergence of the library profession. The appearance of the reader (user) of the library. The beginning of the functioning of the library and its tasks. The transformation of the role of libraries as human society evolves. Analysis and evaluation of the main tasks of the modern library: information, educational, cultural, etc. The library as an indicator of the level of development and material well-being of society. The role of the library in the informatization of society.

Keywords: Social Functions, Modern Libraries, Information Enterprise, Social and Technological Functions.